

Соціальна структура Слобідсько-Українських військових поселень у першій третині XIX ст.

Стаття присвячена аналізу соціальної структури Слобідсько-Українських військових поселень у першій третині XIX ст. Розглядаються основні категорії населення поселених округів кавалерії, а також їх майновий та правовий статус у соціальній структурі військових поселень.

Ключові слова: поселенець-хазяїн, помічник, військові поселення, кавалерія, священник.

За останній час істориками зроблена велика робота по дослідженню як політичних, так і соціально-економічних аспектів історії військовопоселеної системи Російської імперії першої половини XIX століття [1]. Але все рівно, ще залишаються окремі маловідомі сюжети цієї досить широкої і багаторівневої проблеми. Так, одним з таких сюжетів є соціальна структура Слобідсько-Українських військових поселень у першій третині XIX ст.

Створення військових поселень у Слобідсько-Українській губернії у першій чверті XIX ст. призвело до формування нової соціальної структури цього регіону. Мешканці поселених округів займали специфічне, відокремлене від інших категорій населення губернії місце. Але військові поселенці не становили однорідної групи, а відрізнялися своїм майновим та правовим статусом у соціальній структурі військових поселень.

Головною постаттю в військовопоселеній системі був **військовий поселенець-хазяїн**, за рахунок господарської діяльності якого здійснювалось як забезпечення діючих кавалерійських частин продовольством та фуражем, так і економічний розвиток Слобідсько-Українських військових поселень.

Під час формування поселених округів 2-ї уланської дивізії в 1817 р. поселенці-хазяї включались до складу поселених ескадронів, які мали комплектуватись як із солдатів, так і корінних жителів тих регіонів, що поступали до округів військових поселень. Після організації округу військового поселення проводився перепис жителів чоловічої статі з

розподілом їх на групи: кантоністи; здатні до стройової служби (до 45 років); старші 45 років та нездатні до стройової служби [2]. При цьому уряд і керівництво військових поселень намагались дотриматися принципу, при якому мешканці селищ, які переводилися до складу поселених округів не мали розладу ні у власному господарстві, ні в сімейному становищі. Після закінчення формування поселених ескадронів корінні жителі, котрі не потрапили до їхнього складу і мали міцне господарство, зараховувались в надкомплектні.

Дані перепису свідчать, що в поселених округах 2-ї уланської дивізії була значна кількість так званих надкомплектних хазяїв, які числились за штатом в поселених і резервних ескадронах (див.: табл. 1). В цих ескадронах було 5746 поселенців-хазяїв та їх помічників замість необхідних за штатом 4584 (в кожному ескадроні по 191 чол.), тобто поза штатом значилось 1162 чоловік [3]. Найбільша кількість надкомплектних хазяїв і помічників була у Борисоглібському поселеному окрузі – 370 чол., а найменша в Таганрозькому – 188 чол. Цей надкомплектний склад розглядався керівництвом Слобідсько-Українських військових поселень як своєрідний резерв, який використовувався в разі необхідності поповнити склад поселених і резервних ескадронів. Але цей показник не був постійним і з часом змінювався. Так, якщо 1829 р. надкомплектний склад в поселених округах 2-го резервного поселеного кавалерійського корпусу становив 1593 поселенців-хазяїв і 3112 помічників (у 2-й уланській дивізії – 275 хазяїв та 258 помічників і у 2-й кірасирській – 1318 хазяїв та 2864 помічників) [4], то на початку 1830-х рр. він складав 1935 поселенців-хазяїв і 2857 помічників (у 2-й уланській дивізії – 158 хазяїв та 257 помічників і у 2-й кірасирській – 1777 та 2600 відповідно) [5]. Найбільша кількість надкомплектного складу була в Астраханському поселеному окрузі – 1974 чол. Однак треба відмітити, що таке збільшення надкомплектного складу відбулося, головним чином, за рахунок реорганізації поселених округів в 1827-1829 рр. та приєднання до військових поселень ряду державних селищ Слобідсько-Української губернії.

Кожен поселенець-хазяїн мав у поселеному окрузі наділ землі, який нумерувався у відповідності зі списком господарств [6]. Проте слід зазначити, що до складу військових поселенців переводились лише ті селяни, які мали достатньо робочої худоби (не менш двох пар волів). Корінні жителі, які не мали особистого господарства і були придатними до стройової служби, направлялись в діючі ескадрони, а решта приписувалась до господарств заможних поселенців або переселялась до інших повітів.

„Проект учреждения о военном поселении регулярной кавалерии”, який був виданий в 1817 р., визначав обов’язки та повинності військових поселенців-хазяїв. Кожен хазяїн повинен був мати гарне господарство, але якщо він допускав його занепад і не спостерігав за станом своїх будівель, то командир поселених і резервних ескадронів міг замінити його іншим поселенцем. Також до кола їхніх обов’язків входило облаштування військової поліції, проведення ремонтних робіт, утримання полкових кінних заводів. Одним із обов’язків хазяїв було і формування громадських запасів хліба та фуражу. Запасні хлібні магазини створювалися в поселених ескадронах для забезпечення поселенців в разі неврожаю хліба. Обсяг запасів магазину визначався річною потребою продовольства для всіх мешканців округу та не менше чотиримісячної норми фуражу для кінного заводу [7].

Виконання усіх зазначених обов’язків і повинностей передбачало участь поселенців-хазяїв у громадських нарядах. Але, хоча військові поселенці мали працювати на громадських роботах не більше трьох днів на тиждень, проте інколи вони використовувалися навіть у неділю та святкові дні. Тому неодноразово видавалися накази про заборону робіт у неділю [8]. Також поселенці-хазяї мали займатися військовою підготовкою, „знати все необхідне до верхової їзди та кінного і пішого строю” [9].

Найбільш нестерпною для військових поселенців була дріб’язкова регламентація їхнього життя. Поселенець-хазяїн і члени його родини мали дотримуватися суворої дисципліни і правил побуту, які ніяк не впливали на їхню господарчу діяльність. Поселенець піддавався покаранню навіть за те,

що його особисті звички при виконанні сільськогосподарської діяльності не узгоджувалися з інструкціями і правилами.

Великі незручності відчували військові поселенці внаслідок відсутності робочого одягу. Одяг поселенця-хазяїна складався з шинелі, мундира, панталонів і ківера та видавався поселенцям-хазяїнам на два роки, а помічникам – на півтора роки. Робочого і домашнього одягу не передбачалося (з 6 години ранку до відбою поселенець мав бути у формі). Зберегти одяг охайним і цілим при тій важкій праці, яку виконували поселенці, було неможливо, але за зношення одягу раніше строку поселенців направляли на громадські роботи поза чергою або штрафували. Тому в скаргах, які подавались на ім'я імператора, вони просили дозволити їм користуватися робочим одягом.

Покладаючи на поселенців-хазяїнів досить важкі повинності, уряд імператора Олександра I був змушений надати їм деякі права і пільги. Усі військові поселенці-хазяї звільнялися від оплати державних податків та від виконання всіх земських повинностей; одержували платню (9 руб. на рік), обмундирування, амуніцію та зброю; користувалися в разі необхідності безкоштовним медичним обслуговуванням у шпиталях, які були в кожному поселеному окрузі; забезпечувалися житлом, необхідними господарськими будівлями та ін. Але треба відмітити, що поселенці-хазяї не мали повного права володіння та розпорядження своїм майном, оскільки їх могли звільнити від цього звання в наступних випадках: внаслідок старості, смерті, в разі непридатності до ведення господарства та здійснення злочину. Все це безумовно відбивалося на ставленні хазяїв до виконання своїх обов'язків та гальмувало деякою мірою їхню ініціативу, тобто впливало на стан та розвиток поселенського господарства.

Вже після декількох років функціонування військовопоселеної системи стала очевидною хибність ідеї сполучення в особі поселенця-хазяїна хлібороба та воїна. Тому після сходження на престол Микола I вирішив провести реформування військових поселень. 5 травня 1827 р. було прийнято

нове „Положение о военном поселении регулярной кавалерии”, яке передбачало зміни чисельного складу округів поселення кавалерії [10]. Змінювався також і кількісний склад поселенців-хазяїв, унаслідок чого кожен хазяїн повинен був забезпечувати продовольством тільки одного постояльця (замість двох як раніше) і одного стройового коня. Вони звільнялись від стройової служби та займались тільки „покращенням свого благоустрою” [11]. Стройовий аспект для поселенців-хазяїв в поселених ескадронах тепер обмежувався лише інспекторськими оглядами.

За реформою поселенці-хазяї не отримували вже платні, обмундирування та зброю від казни [12]. Вони тепер могли мати для господарських і польових робіт робочий одяг (куртку і штани), а в інший час повинні були одягатись у полукаптани та штани сірого сукна селянського виробу, але обов'язково єдиного зразку [13]. Також відмінявся віковий ценз для поселенців-хазяїв, тобто вони мали право залишатися в цьому званні доти, поки могли вести своє господарство та займатися сільськогосподарською діяльністю. Крім того, звільнити хазяїна від цього звання керівництво військових поселень могло лише за поганої поведінки або через злочин.

Загальна кількість поселенців-хазяїв Слобідсько-Українських військових поселень на початку 1830-х рр. складала 8159 чол., що становило 4,4 % від чисельності населення поселених округів [14].

Наступною категорією в соціальній структурі військових поселень кавалерії були **помічники** поселенців-хазяїв, які входили до складу резервних ескадронів поселених полків. Кількість помічників була такою ж, як і кількість поселенців-хазяїв і вони мали брати участь „у всіх господарських та хліборобських роботах і складають з ними (хазяями – О.К.) одну родину” [15]. Оскільки помічники належали до стройових підрозділів армії, то вони, як і поселенці-хазяї, одержували від казни платню, обмундирування, амуніцію та зброю.

Командування Слобідсько-Українськими військовими поселеннями намагалося створити єдине посилене господарство як шляхом підселення помічників до хазяїв, так і будівництвом домів помічників на одному дворі з хазяїном. Проте після інспектування цих округів головний над військовими поселеннями начальник граф О.А.Аракчєєв категорично заборонив це робити [16]. Тому поселенці-хазяї та помічники жили у власних будинках і не мали спільного подвір'я.

Реформа 1827 р. значною мірою змінила становище помічників. Вони були звільнені від стройової служби, не отримували платні та обмундирування, а також мали свій робочий одяг за встановленим зразком [17]. Однак і після реформи помічник знаходився начебто в підлеглому становищі по відношенню до хазяїна, тому, не маючи господарської самостійності, він втрачав стимул до більш продуктивної праці і не був зацікавленим у покращенні спільного господарства. На 1 січня 1832 р. кількість помічників поселених округів Слобідсько-Української губернії становила 8521 чол. (у 2-й уланській дивізії – 3089 помічників і у 2-й кірасирській – 5432) [18].

До окремої категорії військових поселенців слід віднести солдатів діючих ескадронів, які називалися **постояльцями**. В кожне поселенське господарство призначалося по два постояльці з їхніми стройовими кінями. При влаштуванні Слобідсько-Українських військових поселень уряд Олександра I планував формувати діючі ескадрони поселених полків зі складу мешканців полкового округу, але ідея самокомплектування на практиці виявилась нездійсненною. Тому в округи поселень вводилися частини кавалерійських дивізій (у кожний поселений округ призначалось по 6 діючих ескадронів).

Хоча головним обов'язком солдатів діючих ескадронів була військова служба, вони мали допомагати військовим поселенцям у господарських і громадських роботах, заготівлі фуражу, будівельних матеріалів та ін. Тому

під час інтенсивних сільськогосподарських робіт постояльці звільнялись від стройових занять.

Реорганізація військових поселень кавалерії позначилася й на становищі постояльців. Головною зміною було встановлення нових термінів служби. Тепер термін служби становив вже не 25, а лише 20 років (15 років – у діючих ескадронах і 5 років – у резервних) [19]. Також вони могли повернутися до місць свого колишнього проживання після закінчення служби (раніше це було заборонено) або перейти до категорії інвалідів. Однак за постояльцем, як і раніше, зберігався обов'язок по наданню допомоги військовим поселенцям в різних сільськогосподарських роботах у вільний від служби час [20].

Чисельність солдатів діючих і резервних ескадронів Слобідсько-Українських військових поселень на початку 1830-х рр. становила 8483 чол. [21].

Сини військових поселенців і корінних жителів округу військового поселення, будучи „власністю” держави, називалися **кантоністами**. Всі новонароджені діти чоловічої статі належали поселеному полку як військові кантоністи. На них було покладено одне з основних завдань військових поселень – реалізувати на практиці принцип самокомплектування поселених підрозділів.

Під час організації поселених округів після проведення перепису корінних жителів всі діти чоловічої статі були віднесені до складу кантоністів та розподілені на три вікові групи: молодшу, середню і старшу. Крім того, кантоністи старшого віку розподілялись на дві категорії: придатних до стройової служби та непридатних до неї за станом здоров'я. Законодавчо встановлювалася також і приблизна кількість кантоністів поселених округів – 800 чоловік (320 молодшого, 280 середнього та 200 старшого віку). Командир поселеного полку мав пильно стежити за зменшенням чи збільшенням кількості кантоністів [22].

Але треба відмітити, що в досліджуваній нами період декілька разів відбувалися зміни встановлених меж вікових груп кантоністів. Так, на початковому етапі влаштування Слобідсько-Українських військових поселень діти до 7 років вважались кантоністами молодшого віку, діти від 7 до 12 років належали до кантоністів середнього віку, а діти від 12 до 18 років – до кантоністів старшого віку [23]. 1821 р. урядом Олександра I були змінені раніше встановлені межі вікових груп. Молодша група тепер визначалася до 10 років, середня – від 10 до 14 років та старша – від 14 до 18 років [24]. Ці зміни мотивувалися двома основними причинами: зменшенням витрат казни на утримання дітей від 7 до 10 років та необхідністю їхньої допомоги батькам по господарству. В лютому 1829 р. були видані нові правила, згідно з якими знову змінювалися вікові групи кантоністів: молодша – до 12 років, середня – від 12 до 14 років і старша – від 14 до 18 років [25].

Для навчання кантоністів в кожному поселеному окрузі необхідно було мати три школи. Кошти на утримання шкіл виділялися з капіталів військових поселень. У школах кантоністи навчалися грамоті (писати і читати), Закону Божому, засвоювали арифметику та початкову геометрію, вчилися креслити та малювати, опановували церковний спів по нотах, займалися стройовими вправами. Також кантоністи мали займатися рукоділлям і ремеслом.

Система освіти кантоністів в ескадронних школах дозволяла значно збільшити кількість грамотних військових поселенців. Так, тільки за 1820 і 1821 рр. в Слобідсько-Українських військових поселеннях кількість кантоністів, які навчалися в школах, збільшилася на 527 чоловік (з 629 до 1156) [26]. Всього у військових поселеннях кавалерії 1822 р. навчалось 5551 чоловік: читанню і письму – 2594 та арифметиці – 2957 чоловік [27].

Проте слід зазначити, що одночасно з змінами меж вікових груп, змінювалась і тривалість навчання кантоністів. Так, якщо при створенні військових поселень тривалість навчання складала 11 років, то наприкінці 1820-х рр. вона дорівнювала лише 4 роки. Крім того, кількість учнів у кожній школі обмежувалася 40-50 особами. Вибирати кантоністів для навчання

необхідно було з тих родин, де було троє або більше синів [28]. Все це приводило до того, що починаючи з 1829 р. йшов процес постійного скорочення кількості кантоністів, які навчалися в школах. Так, наприклад, якщо 1828 р. у Слобідсько-Українських поселеннях навчалось 3537 кантоністів, то вже 1829 р. навчалось 1024 дітей, а 1832 р. тільки 960 [29] (див.: табл. 2). Тобто у ескадронних школах навчалось лише 5,87 % кантоністів середнього і старшого віку. Загальна кількість кантоністів всіх віків 2-го резервного поселеного кавалерійського корпусу на початку 1830-х рр. складала 51.474 чол. [30].

Також в окрему групу військових поселенців можна виділити **інвалідів** поселеного округу, яким відводилась допоміжна роль у рамках військовопоселеної системи. Законодавство виділяло дві категорії інвалідів: „служащие” і „неслужащие”. До „неслужащих” інвалідів зараховувались поселенці, що не мали господарства, старше 45 років та такі, що не могли служити за тілесними вадами [31]. „Неслужащие” інваліди не отримували платні від казни, а також не одержували ніякого обмундирування і тому мушили мати власний одяг „за зразком військових поселенців-хазяїв, з тією тільки різницею, що в їх полукаптанах коміри мали бути сукна зеленого кольору” [32]. Проте, нерідко „неслужащих” інвалідів залучали до роботи нарівні з іншими поселенцями. Так, 10 листопада 1828 р. П.А.Клейнміхель писав імператору Миколі I про підсумки огляду Слобідсько-Українських військових поселень: „Неслужащие інваліди похилого віку, батьки хазяїв та їхні родичі, що не можуть бути хазяями по старості та дряхлості, використовуються на всі роботи за нарядами нарівні з іншими поселенцями” [33]. Здатні до праці інваліди виконували роботу, яка була не досить тяжкою, та зараховувались до складу роти „служащих” інвалідів. Кількість інвалідів у Слобідсько-Українських військових поселеннях не обмежувалась і на початку 30-х рр. XIX ст. вона складала 16.466 чол. (14.594 „неслужащих” і 1872 „служащих”) [34].

Військова служба і громадські роботи відбирали значну частину часу у поселенців, тому основний тягар з ведення господарства лягав на плечі **жінок** поселених округів. Дружини разом з чоловіками виконували посильні сільськогосподарські роботи, забезпечували охайність і порядок у своїх житлах, доглядали за худобою, обробляли городи та виховували дітей. Життя жінок, як і їх чоловіків, було також суворо регламентованим. Так, наприклад, о 4 годині ранку кожна господарка повинна була натопити піч, приготувати обід, вичистити худобу і хлів. Нагляд за виконанням доручався черговим унтер-офіцерам, і якщо хазяйка була помічена в неохайності, то її викликали до ескадронного комітету, де відповідно провині вона отримувала покарання. Хазяйка відповідала за кожного зниклого домашнього птаха, непоставлену на місце кочергу та ін. Також треба відмітити, що жінка розглядалась О.А.Аракчєєвим лише як машина для народження дітей: „У мене кожна баба повинна щороку народжувати і краще сина ніж дочку. Якщо у кого народиться дочка, то буду стягувати штраф. А в який рік не народить, то доставити 10 аршинів точива” [35].

Під час організації військових поселень законодавство передбачало також дбайливість і про майбутніх господинь. Вже з перших років свого життя дівчина мала призвичаюватися до праці: прядти вовну, готувати їжу, прати білизну, доглядати за худобою, допомагати батькам у землеробських роботах та ін. [36]. Офіцерські жінки стежили за вихованням дівчат та інформували про хід навчання командира поселених і резервних ескадронів. Крім того, дівчата мали навчатися в школах, але питання жіночої початкової освіти до початку 30-х рр. XIX ст. так і не було вирішене.

На початку 1830-х рр. кількість жінок у поселених округах 2-го резервного поселеного кавалерійського корпусу становила 91.763 чол., в т.ч. 48.732 дитини жіночої статі, 37.208 дружин військових поселенців та 5823 вдови [37].

На наш погляд, при аналізі соціальної структури Слобідсько-Українських військових поселень, не можна обминути і таку категорію населення, як **священники і церковнослужителі** поселених округів.

У березні 1823 р. було прийняте „Положение о церквях, священниках и их причте в округах военного поселения кавалерии” [38]. По суті, це положення охоплювало всі сторони функціонування церкви у військових поселеннях кавалерії, в тому числі і в Слобідсько-Українській губернії. Згідно положення, в кавалерійському полку треба було мати одного старшого і трьох молодших священників. У разі руху діючих ескадронів один із молодших священників, який призначався полковим начальником, відправлявся в похід. Всі сторони життя священників у військових поселеннях детально обговорювались (платня, провіант, прислуга, помешкання, опалення, земля для городів, сінокоси і вигін). До кожного священника прикріплювався один кантоніст із нездатних до стройової служби, з метою поступової підготовки його до обов’язків церковнослужителя. Священники та священнослужителі поселеного полку мали власні будинки, побудовані за рахунок загальної суми, яка призначалася на облаштування військових поселень. Вони також користувалися ділянками сінокосів для утримання їхньої домашньої худоби, але оброблялись вони найманими людьми. Крім цього, в літню пору священники користувалися спільними вигонами для худоби.

Священники мали декілька видів одягу: святковий і повсякденний. У вільний від церковної служби час священники завжди ходили у спеціальних формених ризах, які необхідно було шити із сукна тілеснозеленого кольору із таким розрізненням в підбої: старший священник – червоного кольору, а молодший – синього [39]. Священники поселених ескадронів під час перебування в округах військового поселення були підвладні благочинним поселених військ. Благочинним церков 2-ї уланської дивізії був призначений протоієрей Іоанн Вересович, а 2-ї кірасирської дивізії – протоієрей Яків

Черняков [40]. Священники, які знаходилися в поході з діючими ескадронами, підлягали обер-священнику армії [41].

До головних обов'язків старшого священника відносились: нагляд за чистотою і порядком у церквах, за правильним утриманням справ і цілісністю всіх церковних грошових сум і речей, а також присутність у комітеті полкового управління. Старший священник був відповідальним за все це перед благочинним і комітетом полкового управління. Старший священник як член комітету полкового управління ніс відповідальність за безлад і упущення нарівні з іншими членами комітету. Він був зобов'язаний вникати у всі подробиці справ і розпоряджень, а також відповідав за якість навчання кантоністів Закону Божому. Крім цього, старший священник виконував обов'язки статистика, оскільки саме на нього покладався обов'язок вести книги реєстрації народжених, вступавших до шлюбу і померлих. Наприкінці року він складав із цих книг спеціальні статистичні таблиці та подавав їх разом із книгами благочинному. Крім кантоністів старшому священнику були підпорядковані молодші священники (згідно положення їх було троє) [42].

В окрузі поселеного полку священники виконували основні церковні послуги, які поділялись на приватні і громадські: приватні відносились особисто до кожного з прихожан військового поселення; громадські відносились взагалі до військових поселенців-хазяїнів та їх помічників, які мешкали в одному будинку, чи до цілого ескадрону. При наданні приватних послуг священник отримував: за хрещення немовляти – 50 коп., за молитви жінкам в перший день після народження немовляти і по проходженню сорока днів – 10 коп., за вінчання – 1 руб., у церкву на витрати за кожне весілля вносилось по 1 руб., за поховання по старості – 1 руб., за поховання немовляти – 95 коп., за службу літургії за упокій – 1 руб., в церкву на витрати за кожен обідню вносилось по 50 коп., за панахиду в церкві – 10 коп., за молебень – 10 коп. При виконанні громадських послуг священник одержував: за ходіння по хатах з хрестом і святою водою в Різдво Христове –

10 коп., в день Богоявлення Господнього і в ескадронні свята – 10 коп., в неділю святої Пасхи – 10 коп. За служіння в ескадронних церквах і каплицях всеношної, а також за молебен священники одержували від цього ескадрону по 1 руб. Зібрані таким чином гроші складали прибуток священників і церковнослужителів [43].

При священниках поселеного кавалерійського полку знаходились церковнослужителі (церковники): при старшому – два, а при молодшому – один. Всі вони зараховувалися до розряду інвалідів поселеного полку та отримували від казни утримання. Церковники мешкали в будинках, які були призначені для священників, у спеціально облаштованих для них кімнатах. Вони, так само як і священники, мали свої городи і користувалися ділянками сінокосів для утримання домашньої худоби. Під час служіння в церкві і при виконанні мирських треб вони мали завжди бути у відповідному мундирі. Церковники зобов'язані були знати всі правила Священного служіння, чітко читати Священне писання і добре співати за прийнятими в церкві правилами. Навчати їх і наглядати за тим, щоб вони знали свою справу, мали священники. Заміщались церковники із кантоністів, які знаходились при священнику. Кантоністи, які призначались священникам для прислуги, одержували від скарбниці провіант, обмундирування і мешкали разом зі своїм священником. Священник мав наглядати за поведінкою кантоністів, прищеплювати їм Закон Божий і привчати їх до обов'язків церковнослужителя [44].

Таким чином, нетрадиційне соціально-правове становище військових поселенців зумовило виділення поселенців із загальної соціальної структури Слобідсько-Української губернії в окремий військово-хліборобський стан. Але це не була однорідна група і всередині її виділяється ряд категорій, що відрізнялись своїм правовим, майновим становищем, родом занять та місцем в рамках військовопоселеної системи. Деяка зміна прав та обов'язків військових поселенців відбулася після реформування військових поселень кавалерії 1827 р.

Говорячи ж про становище священників в поселених округах, слід відзначити, що церква як складова державної системи безперечно прийняла систему військових поселень, не дивлячись на досить жорсткі рамки, в яких зрештою сама ж і опинилась. Життя священників і церковнослужителів було підпорядковане певним правилам, за межі яких не можна було виходити.

Таблиця 1.

**Кількісний склад поселених і резервних ескадронів
2-ї уланської дивізії навесні 1818 р.**

	Поселені округи				Всього в 2-й УД
	Таганрозький	Чугуївський	Борисоглібський	Серпухівський	
Поселенців- хазяїнів	676	659	758	750	2843
Резервних	658	761	758	726	2903
Нездатних до 45 років	447	764	249	184	1644
Стариків від 45 років	756	1917	916	691	4280
Кантоністів більшого віку	932	964	469	372	2737
Всього	3469	5065	3150	2723	14407

Складена за: Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДІАК України). – Ф. 1352. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 6 – 12.

Таблиця 2.**Динаміка кількості кантоністів, які навчались у школах
Слобідсько-Українських військових поселень**

Рік	Кількість кантоністів	Різниця	%
1820	629	-	-
1821	1156	527	83,8
1822	1206	50	4,3
1823	1263	57	4,7
1824	2283	1020	80,8
1825	2744	461	20,2
1826	3237	493	18
1827	3788	551	17
1828	3537	- 251	- 6,6
1829	1024	- 2513	- 71,1
1830	1024	-	-
1831	1024	-	-
1832	960	- 64	- 6,3

Підраховано за: Російський державний військово-історичний архів (далі: РДВІА). – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 140, 328, 407; Оп. 2. – Спр. 155, 771, 1469, 1960, 3636, 3643, 6933, 6970; ЦДІАК України. – Ф. 1351. – Оп. 3. – Спр. 3; Ф. 1352. – Оп. 3. – Спр. 9; Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 31, 82.

1. Богданов Л.П. Военные поселения в России.- М., 1992; Ячменихин К.М. Военные поселения в России (История социально-экономического эксперимента). – Уфа, 1994; Він же. Экономический потенциал военных поселений в России // Вопросы истории. – 1997. - №2. – С.34-48; Ячменихин В.К. Быт кантонистов военных поселений // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1997. – № 4. – С. 72-84; Кандаурова Т.Н. Экономическая система округов военных поселений кавалерии (статистический анализ массовых источников) // Круг идей: традиции и тенденции исторической информатики. – М., 1997. – С.175-182; Вона ж.

- Социальная организация военных поселений в России // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1997. – № 4. – С. 56-71; Вона ж. Военные поселения в России: аспекты экономической истории // Экономическая история. Ежегодник. 2000. – М., 2001. – С.559-595; Ячменихин К.М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия. – Чернигов, 2006.
2. РДВИА. – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 308-380.
 3. ЦДІАК України. – Ф. 1352. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 6-12.
 4. Там само. – Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 195. – Арк. 2-11.
 5. Там само. – Спр. 241. – Арк. 9-17.
 6. Там само. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 22 зв.
 7. Проект учреждения о военном поселении регулярной кавалерии. – СПб., 1817. – Ч. I. – С. 92.
 8. ЦДІАК України. – Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 152. – Арк. 3-3 зв.; Спр. 164. – Арк. 4 зв.
 9. Проект учреждения... – С. 79.
 10. Положение о военном поселении регулярной кавалерии. – СПб., 1827. – С. 2; Кандаурова Т.Н. Социальная организация... – С. 61.
 11. Положение о военном поселении... – С. 12.
 12. Там само. – С. 29, 34.
 13. Там само. – С. 34-36.
 14. РДВИА. – Ф. 405. – Оп. 2. – Спр. 6933. – Арк. 44-45; ЦДІАК України. – Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 241. – Арк. 9-17 зв.
 15. Проект учреждения... – С. 3.
 16. ЦДІАК України. – Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6 зв.
 17. Положение о военном поселении... – С. 9, 34-36, 118-124.
 18. ЦДІАК України. – Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 241. – Арк. 9-17 зв.
 19. Положение о военном поселении... – С. 55-56; Кандаурова Т.Н. Социальная организация... – С. 65.
 20. Кандаурова Т.Н. Социальная организация... – С. 65.
 21. РДВИА. – Ф. 405. – Оп. 2. – Спр. 6933. – Арк. 32-34 зв., 44-45.
 22. Проект учреждения о военном поселении регулярной кавалерии. – СПб., 1817. – Ч. II. – С. 27.
 23. Петров А.Н. Устройство и управление военных поселений в России // Граф Аракчеев и военные поселения 1809-1831. – СПб., 1871. – С. 230-232.
 24. РДВИА. – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 88. – Арк. 475-479.
 25. Там само. – Оп. 2. – Спр. 1452. – Арк. 15-26.

26. Там само. – Оп. 1. – Спр. 140. – Арк. 655-656.
27. Липовская Т.Д. Социально-экономическое положение военных поселян на Украине 1817-1857 гг. – Днепропетровск, 1982. – С. 52.
28. Ячменихин В.К. Подготовка армейского резерва в военных поселениях // Україна і Росія в панорамі століть. – Чернігів, 1998. – С. 160.
29. РДВІА. – Ф. 405. – Оп. 2. – Спр. 1469. – Арк. 67 зв., 86; Спр. 1960. – Арк. 133; Спр. 6970. – Арк. 220.
30. Там само. – Спр. 6933. – Арк. 32-34 зв., 44-45.
31. Положение о военном поселении... – С. 7, 10.
32. Там само. – С. 29, 36.
33. ЦДІАК України. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 221. – Арк. 6.
34. РДВІА. – Ф. 405. – Оп. 2. – Спр. 6933. – Арк. 44-45.
35. Отто Н.К. Черты из жизни графа А.А.Аракчеева // Древняя и новая Россия. – 1875. – Кн. 4. – С. 383.
36. Багалій-Татарінова О.Д. Нариси з історії військових поселень на Україні. Проект військових поселень Аракчєєва 1817 р. // Наукові записки науково-дослідчої катедри історії української культури. – Харків, 1927. – № 6. – С. 139.
37. РДВІА. – Ф. 405. – Оп. 2. – Спр. 6933. – Арк. 32-34 зв.
38. ЦДІАК України. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 14-62.
39. Там само. – Арк. 16-19.
40. Там само. – Ф. 1351. – Оп. 3. – Спр. 5. – Арк. 11-12; Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 223. – Арк. 5.
41. Там само. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 18.
42. Там само. – Арк. 21-26 зв.
43. Там само. – Арк. 33-33 зв.; Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 95, 103.
44. Там само. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 36-38 зв.

Статья посвящена анализу социальной структуры Слободско-Украинских военных поселений в первой трети XIX ст. Рассматриваются основные категории населения поселенных округов кавалерии, а также их имущественный и правовой статус в социальной структуре военных поселений.

Ключевые слова: *поселенец-хозяин, помощник, военные поселения, кавалерия, священник.*

Analysis of social structure of Slobidsko-Ukrainian's military settlements in the first third of 19 century is given in the article. The main categories of population in the settled districts of cavalry are examined and also real property and legal statue in the social structure of military settlements is concerned.

Key-words: *settler-proprietor, assistant, military settlements, cavalry, priest.*